

A veszprémi székesegyház üvegablakai

1. Walther Gida

A középkori keresztény templomok üvegablakai a művészet történetének egyik legkáprázatosabb fejezetét alkotják. Az egyháznak szerepe az üvegfestészet kifejlesztésében és elterjedésében történelmi tény. A világosságot átocsájtó ablak biztosítja a kapcsolatot a külvilággal, amennyiben kitekintést ad az épületből a szabadba – az ablaknak ez a szerepe nem létezik a templomok esetében, viszont a másik: dekoratív felületet képezve formálja a hely, a belső tér atmoszféráját, annál inkább. A templomok szakrális terének fontos alakítója az elmélyülést elősegítő színes üvegablak. A barokkban más volt az ablakok funkciója: az üvegen beömlő fényzón, fényzuhatag, fényár volt hivatva a pompázatos freskókat, oltárokat, stukkódíszeket megvilágítani.

Új fejezet következett be a tudatos műemlékvédelem kialakulásával: volt egy olyan szemlélet – és gyakorlat, amely a keresztény misztikát a gotizáló színes üvegablakokkal próbálta meg visszacsempészni a barokk templomokba. Ennek szomorú eredménye lett: sem a barokk pompa nem érvényesült, sem a nem megfelelő (mert elfeledett) technikával készített üvegablak, tiszta üvegből -, nem idézte fel a neoromán, neogót templomok középkori áhítatot sugárzó ragyogását. Ennek a középkori tüzes színű üvegnek a titka a tökéletlenségben rejlett: mivel nem tudtak teljesen tiszta üveget gyártani, az anyagban benne maradt szennyeződések buborékokat, zárványokat képeztek, és a színbeli egyenetlenség a kolorisztikus hatást erősítette, erény lett a tökéletlenségből. A műemléki helyreállítások történetében 1863 fontos dátum: Angliában William Edward Chancenak ekkor sikerült mesterségesen szennyezett anyagból „antik üveget” előállítani, amelynek hatása leginkább hasonlított a középkorban használt hutaüveghez. (A Szent Mihály székesegyház jelenlegi üvegablakainál is ilyen üveget használtak, és a műemléki helyreállításában a teljes építészeti átalakításnak köszönhetően nem történt meg a fenti barokk- középkori nem szerencsés stílus-keveredés.)

Magyarországon is megindultak a műemléki helyreállítások, amelyek ellátták munkával a sorra alakuló műhelyeket. A győri, fertőrákosi, soproni után a cseh származású Kratzmann Ede, aki Trefort Ágoston meghívására jön Budapestre, megnyitja az új botanikus kertben az első magyar királyi üvegfestő műhelyt. Kratzmann mellett Róth Miksa műhelye a legismertebb. Ebben jelentős szerepe volt Róth zseniális tehetségének, kapcsolatainak, rengeteg kiváló minőségű munkájának, melyeket részben mintakönyve alapján részben neves művészekkel együtt dolgozva készített, valamint három, művészi elképzeléseiről és tevékenységéről szóló könyvének. Ugyan akkor nagyon sok, másodvonalban dolgozó művész (Forgó és társa, Majoros (Mayböhm) Károly, Ligeti Sándor, Palka József, Zsellér Imre, Kopp Ferenc, Walther Gida és Árkayné Sztéhlo Lili) nemcsak kevésbé ismert, de talán mondhatjuk, munkásságukhoz mérten nem is kellően megbecsültek.

A veszprémi katedrális átépítéséhez felkért Walther Gida építészeti tanulmányai után már feltűnik mint a párizsi magyar kiállítás pavilonjának egyik díszítője, de 1901-ben a Magyar Iparművészet is közli 5 opalescens, Honti Pállal készített ablakának reprodukcióját.(1) Budapesten, 1903-908 között a Horánszky, (VIII. ker.), majd a Conti utcában (VIII. ker.), volt a műhelye, mely címe a veszprémi püspökségnek adott számláinak fejlécén is láthatóak.(2) A levélpapír fejlécének szövege:

ORSZÁGOS ÜVEGFESTÉSZET

WALTHER GIDA

BUDAPEST, V, KER. CONTI-UTCZAa 25.SZÁM

SPECZIÁLIS EGYHÁZI ÜVEGFESTÉSZET

SZERB KIRÁLYI ELISMERÉS BOLGÁR FEJEDELMI ELISMERÉS

AZ ORSZÁGOS MAGYAR IPARMŰVÉSZETI TÁRSULAT JUTALOMDÍJA

A felirat mellett szecessziós, virágokkal díszített keretben virágkoszorús hajkoronájú női fej; alatta szimmetrikusan elhelyezett emlékérmek rajzai.

A veszprémi székesegyház újjáépítésének idejében Walter Gida nevét a szakmában több jelentősebb budapesti és vidéki munka is fémjelzi. Dolgozott az egész országban:

Budapesten: Örökimádás Templomában, Erzsébetvárosi templomban (másokkal), Mátyásföldi templomban, a Nagymező utcai távbeszélő központban, a Szent László Társaság épületének üvegekupoláján, a New York palotában.

Vidéken: Kaposváron, Kapuváron, Nagypösén, Gyöngyösön, Edelényben, Esztergomban, Debrecenben, Futakon, és Veszprémben.

Dolgozott együtt Róth Miksával, Majoros Károllyal,. Készültek munkái Ungvári Sándor, Roskovits Ignác, ifj. Storno Ferenc és Kernstok Károly művei (festmény, rajz, karton) alapján.

(3)

A veszprémi székesegyház részére adott árajánlata a templom szentélyébe gazdag architekturális kiképzésben készítendő, 12 négyzetméteres ablakokról szól. (4.) Egy későbbi kereset kimutatási számlán részletesebben szerepel:

1 db festett templom ablak a szentélyben Szent Mihály képével, góth stílusú gazdag architekturális kiképzésben. Szintén ebben a dokumentumban szerepel: „...3 db gothikus szőnyeg ablak az előbbi mellett ugyan a szentélyben gazdag kivitelben”. Az ajánlat még a főhajó ablakaiba „góth stílusú szőnyeg mozaikot is említ, gazdag ornamentális festéssel égetve”, valamint egyszínű góth üvegmózaikot színes szegéllyel cathedral üvegből.

Az árajánlatot és a számlákat összevetve valószínűleg módosították, az elvégzendő feladatokat, és változtak az üvegfestő árai is.

Az árajánlat 1907 február 19.-i keltezésű. Feltehetően hamarosan megegyeztek, mert a Kötlevel, Aigner Sándor műépítész fejlődés papírján – 1907 március 26.-án kelt (4), amelyben báró Hornig Károly veszprémi püspök képviselőjében Rainprecht Antal püspöki jószágkormányzó állapodik meg Walther Gidával. Az elvégzendő munkára részletesen nem térnek ki:

„...Walther Gida elvállalja a veszprémi székesegyház helyreállításához szükséges üvegfestészeti munkát a vállalkozó által ismert tervrajzok valamint az idecsatolt és ezen kötlevelnek kiegészítő részét képező árajánlata és a szerződő felekre egyaránt kötelező állami általános feltételek alapján.”Az építész dokumentumaiban mindössze egy sematikus figura látható az amúgy precíz falrészlet és előtte oltárt ábrázoló tervrajzon.

Röviden a megállapodásból: a határidő a megrendeléstől számítandó három hónap. A készítő a befejezéstől számított egy évig jótáll (10 % visszatartatik) amelyből 5 % a vég számla helyesbítése után, 5 % pedig a jótállási idő leteltével, és a netán mutatkozó sérülések helyreállítása után lesz kiutalva.

Némi csúszás feltehetően azonban itt is előfordult, illetve kérdéses magának a megrendelésnek az időpontja. Az elvégzett munkák utáni kifizetésekről, illetve előbb fizetési

kérvényekről szóló levelek, illetve számlák 1910-es datálásúak. (5) (Mindig precízen vannak nyilvántartva a Braun Gyulának az ideiglenes üvegezésről, és Pásztory Ferencnek a szítás sodrony-fonat készítőnek kiutalt pénzek is.)

Az üveglak nem került az érdeklődés középpontjába. Ádám Iván beszámol a székesegyház 1907. április hó 3.-án kezdett restaurálásáról, és az 1910-es október –i ünnepélyes átadásról, de Walther Gida művéről mindössze annyit ír: „1910-ben csinálták az új oszlopok márványozását, az ablakokat berakták színes üvegekkel, a főoltár felett elhelyezték a színes Sz. Mihály képet és kifestették az egész templomot.” (6) A Veszprémi Hírlap 1910. október 9.-i száma sem szentel több figyelmet az ablakoknak:

„A Szt. Mihály képes üvegfestményét festette és égette Waltherr Gida budapesti üvegfestő. A szentély oldalfalainak csucsíves mérőműveit és oldalfalait faragta Seenger Béla és társai, (a régi minták után), az ékítményes színes ablakokat festette Waltherr Gida és pedig az egész templomban.” (7)

A sors nem volt túl kegyes Walter Gida veszprémi munkájával – nemcsak alig foglalkoztak vele, meg sem örökítették, és a második világháborúban el is pusztult.(Vázlatokat, kartonokat mindez ideig nem találtam). Némi töredék-jellegű darab, illetve részlet megmaradt, ezekről az új ablakokkal kapcsolatos levelezésekből értesülhetünk.

2. Árkayné Sztéhló Lily ablakai

A Szent Mihály székesegyház második világháború alatt megrongálódott illetve elpusztult üveglakainak károsodásáról állapotjelentés, helyzetfelmérés, dokumentum fotók nem készültek .

Az új üveglakokat Árkayné Sztéhló Lily készítette el, aki fiatal korától kezdve, első jelentős megbízásával a győr-gyárvárosi templom (1929-30), majd a főművének tartott Budapest, városmajori római katolikus templom üveglakkaival (1932-36) egyértelművé tette, hogy a korszak egyházművészetének egyik legegényibb alakja. (8) A római iskolások több összművészeti tevékenységének jelentős templománál volt társ-alkotó. Üveglakjai a kezdeti munkáktól fogva nemcsak díszítik az épületek falait, de segítik a spirituális elmélyülést és meghatározó összetevői a templomok belső tereinek. 1942-ben írta róla egyik méltatója, Csernyánszky Mária műveiről: „...a középkor nemes szellemét a modern művészeti követelmények teljes épségben tartásával a legjobban megközelítik.” (9)

A városmajori templom ablakait az új egyházi liturgiai szabályok figyelembe vételével komponálta meg (újra menzaként felfogott főoltár).(10) Jellemzője, hogy ennek a különleges tulajdonságokkal bíró anyagnak, az üvegnek és a szerkezetet adó ólomfoglatatok kompozíciós lehetőségeinek birtokában egyéniségére jellemző líraisággal, korszerűen fogalmazta meg a művészi alkotás szakrális üzenetét. Ezeknél a műveknél tetten érhető több huszadik századi irányzatnak, a kubizmusnak, konstruktívizmusnak művészetére gyakorolt hatása. A győr-gyárvárosi, városmajori munkáinak külföldön, Monzában, Brüsszelben Párizsban elért sikereit hazai elismerések és megbízások követték. Munkásságának későbbi, negyvenes éveiben hangsúlyosabbá válik a nemzeti tartalmak hangsúlyozása. Már nem érezzük dominálni szerkesztéseiben a konstruktivista elveket. Amikor bibliai vagy történeti témákat dolgoz fel, szinte önfeledten mesél, miként a régiek, , de nem narratív műveiben is a

korábbinál jóval hangsúlyosabb szerepet kapnak a madarak, a virágok és növények, a stilizált ornamentika.

Árkayné Sztéhló Lili emlékkiállítását 1981-82-ben a Magyar Építészeti Múzeum Székesfehérváron rendezte meg. (11) Katalógusának műtárgylistájában az üvegablakok terveinél a veszprémi székesegyház tervei, – Veszprém a koronázó hely és Szent György legyőzi a sárkányt–, 1942-es datálással szerepelnek, 1945 utáni datálással pedig egy Boldog Jolántát és egy Szent Adalbertet ábrázoló mozaik kidolgozású ablakterv. (Nincs feltüntetve a tulajdonos.)

Minden bizonnyal az akkori prépost plébános, Kiss Jenő György kanonok, és a későbbiekben az 1949-től 1957 a megyéspüspöki tisztséget betöltő, Badalik Bertalan (12), és a Központi Egyházművészeti Hivatal képviselőjében dr. Molnár Ernő igazgató tájékozottságának és kezdeményező készségének az eredménye, hogy az új ablak elkészítésére Árkayné Sztéhló Lilit kérték fel. Vele, valamint férjével, Árkay Bertalannal folytatott levelezésükből, a témával kapcsolatos jegyzőkönyvekből és dokumentumokból számosat őriz a Veszprémi érseki levéltár gyér anyaga mellett az MTA Művészettörténeti Kutatócsoportjának Adattára. (13) Ezek alapján vázlatosan bár, de viszonylag hitelesen rekonstruálni lehet az üvegablakok elkészülésének főbb állomásait.

A székesegyház szentélyének középső ablaküvegének a festésével kapcsolatban 1950. júliusából származik a Központi Egyházművészeti Hivatal igazgatójának a levele, amely rámutat arra, hogy (feltehetően Badalik Bertalan megyéspüspök kezdeményezésére) létrejött Árkayné Sztéhló Lili és a kivitelező (Knopp és Kovács) cég közötti megállapodása. Ezt minden bizonnyal elhatározás, megbeszélések, a munka feltérképezése, felkérések, árajánlatok előzték meg. A levél szerint ennek a megállapodásnak az eredményei a következők:

„1) az, hogy a kezdettől fogva megjelölt egységár (üvegfestés négyzetmétere 1.500 Ft, melyből 400 a tervezőé és 1100 a kivitelezőé.) megmaradt;

2) emellett eredeti művészi tervünk van,

3) az egész figurális mező a finomabb minőségű antik üvegből fog készülni.

Most, hogy a megegyezés létrejött, úgy a tervező, mint a kivitelező dr. Kis György kanonok prépost plébános elé terjeszti a kétoldalú írásbeli megállapodást, hogy a munka megindulhasson.” (14.)

A Szent Mihály római katolikus egyházközség szeptember 23.-i ülésének a jegyzőkönyve már a munka befejezését vetíti elé:

„El fog készülni október elején a székesegyház új festett üvegablak képe Árkayné Sztéhló Lili alkotása. Ezzel egy súlyos kárt hozunk helyre.” (15.)

A szentély elkészült üvegablakai közül a középső Szent Mihályt ábrázolja. Ehhez több vázlatot is készített a művész, és ezek (a rajzokon nem szerepel évszám) erőteljes rokonságot mutatnak azzal a Szent Mihály arkangyalt ábrázoló, 1938-as üvegablak kartonnal, amely szerepelt a római egyházművészeti kiállításon. (16.) A keskeny, félköríves formátumú akvarellen (34,5x10,5 cm) Szent Mihály arkangyal jobb kezét maga előtt tartva, feje fölül emeli kardját, másik kezében ovális formájú pajzs, jobbra lefelé tekint, a lábai előtt mintegy lángokból kikapaszzkodni akaró, rémült arcú, valódi sátánpofájú gonoszra. A figura és attribútumai, és az egész kompozíció geometrikus formákból komponált, visszafogott színvilágú, rajta a „Quis ut Deus” (Ki olyan, mint Isten) felirat - Mihály arkangyal nevének jelentése. A másik, feltehetően későbbi vázlat szintén fiatal, szakálltalan férfiút ábrázol,

fehér szárnyakkal, aki, miként az előző kép alakja, szintén jobbra, lefelé néz, lábainál a legyőzendő gonosz, immáron sárkány képében.

Fölötte ívben a névből származó felirat: Quis ut Deus. van még egy változat (ez is több variációban, kis változtatásokkal), amelyen az angyal feje fölé emelt jobb kezében tartja kardját, de a bal lába előtt heverő vicsorgó sárkányt nézi. Bal kezében kereszt díszítésű pajzs. A veszprémi megvalósult üvegablakhoz leginkább ez szolgált mintául.

A székesegyház szentélyének ornamentális színes ablakokkal való ellátásának tervét, beleértve a Szent Mihály ablak stílusos befejezését is – a mérnövek közötti ablakokat – 1954. áprilisában fogalmazta meg Badalik Bertalan megyéspüspök.(17) Ugyan ebben a Molnár Ernőhöz írt levélben írja meg abbeli tervét is, – bár kételyei vannak –, hogy a hajó északi oldalának fehér ablakait színesre cserélni. Probléma ebben az esetben: „a déli oldal a régi a régi színes ablakok darabjaiból van összeállítva”. A tervezéssel kapcsolatban egyértelmű a döntés: „A tervezéssel Stelo Lilit kell megbízni.”

A nagyszabású vállalkozás végülis 1955. május 22.-én jutott el az ikonográfiai program meghatározásához, az Árkay Bertalannak költségvetést kérő levél alapján (18):

„...a Székesegyházban elhelyezett üvegfestményekről:

1/ Kórus feletti körablak /a mellékelt Szentlélekkép tervrajzát elfogadom/.

2./A templom hajójában elhelyezendő üvegfestményekről:

a/ az evangélium oldalán lévő kápolnában: Szt József /az oltár Szűz Mária tiszteletére van/.

b/ Szent István.

c/ Ornamentális ablak. /Az oltár t.i. az ablak 1/3 részét úgyis elfödi/ Ennek tárgyára még visszatérnök.

d/ Boldog Gizella. /Ebben a képben kell kifejezni azt, a gondolatot, hogy a veszprémi székesegyház a királynék koronázási helye volt./

3./ A lecke oldalán lévő kápolnában:

a/ Szent Gellért, aki Szent Imre tanítója, nevelője volt. /A kápolna Szent Imre tiszteletére van./

b/Árpádházi Szent Margit.

c/ Ornamentális ablak. /Lásd: 2/c. megjegyzést./ Ennek tárgyára még visszatérünk.

d/ Boldog Ilona. Szent Margit nevelője. Szintén dominikánus apáca. Stigmái történelmi alapon bizonyosak. Gondolatot keltő képről gondoskodom.

Természetesen antik üveg alkalmazandó.”

A megrendelésre való felhatalmazás 1955. július 5.-én keltezett, rövidebb, mert a megjegyzések nem szerepelnek benne.

A megvalósítás során a Szent Józsefet és Szent Gellértet ábrázoló ablakok helye megváltozott, a másik egyalakos személyek elhelyezése helyet cserélt. (Talán mert világosabb színűre volt színezve az evangéliumi oldalon elhelyezett apácák ruhája?)

Említésre méltó a szentély növénydíszes ablakairól szóló program megadása – a baloldali egyértelmű és egyszerűbb az indás-folyondáros szőlővel és serleg-kehely - galamb-motívummal, míg a másik programjáról a következő levélrészlet szól:

„A végleges sorrend tehát ez lesz: 1.) Tisztaságos anya; 2.)Bölcsesség széke; 3.) Tiszteletes edény; 4.) Titkos értelmű rózsza; 5.)Elefántcsont torony; 6.) Mennysországnak ajtaja; 7.) Hajnali szép csillag; 8.) Mennybefelvet királyné (koronás motívum, Rózsafüzér királynéja (a motívum adva); 10.) Béke királynéja (galamb olajággal)....” (19)

Az egyfigurás ábrázolásoknál a művész figyelt a mozdulatok, a fejtartás irányára, a tekintetekre (a szélső személyek mindig a templom közepe felé fordulnak).

A leegyszerűsített körvonalakkal jellemzett alakok mégis karakteresek, tiszta, egyéni megfogalmazásúak. A Gizella attribútumaként : a felújított veszprémi székesegyház makettjét tartja jobb kezében (egy korábbi vázlat szerint könyvet fogott). A két ornamentális díszű ablakok centrumában egy-egy veszprémi épület: a székesegyház és a Margit rom látható, és a feliratok is „Veszprémről szólnak”: MAGYAR KIRÁLYNÉK KORONÁZÓ TEMPLOMA és VESZPRÉM 1246-1252 – A NEMZET ÁLDOZATI BÁRÁNYÁNAK BÖLCSŐJE.

Somogyi Antal, a modern egyházművészet értő szemű támogatója, aki később győri püspökként rendszeres megbízója is volt Sztéhló Lilinek, idéz egy világotjárt embert, aki a veszprémi székesegyház üvegablakait gyakorta megnézte:

„Valahányszor napnyugtakor belépek a székesegyházba, úgy érzem magam, mintha a chartresi katedrálisban volnék.”(20) – Íme, így süt át, tanulmányokon, római ösztöndíjakon is erősebben hatón Amiens, Chartres , a francia katedrálisok színvarázsa.

A Szent Mihály székesegyház üvegablakairól szóló kutatás korántsem teljes. Érdemes lehet összevetni az üvegeképeket a templom más figurális ábrázolásainak a programjával is. – De az már egy másik dolgozat témája lesz.

Jegyzetek

- 1./ SZÜCS ENDRE – DÖRGŐ MIKLÓS – FÖLDÉNYI GYÖRGY – FÜRI JUDIT – GONZALES GÁBOR _ OBRECZÁN GYÖRGY: A megfestett fény. Díszüveges munkák a történelmi Magyarország építészetében 1945-ig. Geobook Könyvkiadó 2005. 34 – 36.
2. / Waltherr Gida árajánlata 1907. február 19. (VÉL)
3. / SZÜCS – DÖRGŐ – FÖLDÉNYI – FÜRI – GONZALES – OBRECZÁN. i.m.
- 4./ Aigner Sándor Kötlevele. 1907. március 26. (VÉL)
- 5./ Kereset kimutatások 1910. (VÉL)
- 6./ Ádám Iván: A veszprémi székesegyház. Veszprém, 1912. Egyházmegyei nyomda Közleményei.
- 7./ Veszprémi Hírlap 1910. október 9. 1-3.
- 8./ SZÜCS – DÖRGŐ – FÖLDÉNYI – FÜRI – GONZALES – OBRECZÁN. i.m.
- 9./ Csernyánszky Mária: Sztéhló Lili festett üvegablakai. Szépművészet .1942/4. 81-82.
- 10./ P. Szűcs Julianna: A városmajori templom építéstörténete és kora. Ars Hungarica 1977/1. 61-85.
- 11./ Pusztai László: Árkayné Sztéhló Lily (1897-1959) emlékkiállítás. Székesfehérvár Arany János u.10. 1980. szeptember 22.- 1982. szeptember 30.
- 12./ Veszprém Megyei Életrajzi Lexikon. Veszprém, 1998. 35.
- 13./ MTA . MDK.- C-T-19. Központi Egyházművészeti Hivatal dokumentumai.
- 14./ Dr. Molnár Ernő (Központi Egyházművészeti Hivatal) levele Badalik Bertalan megyéspüspöknek. 1950. (VÉL)
- 15./ 1950. okt.14. A veszprémi Szt. Mihály róm. kat. egyházközség képviselő testületének szept.23.-án egybehívott rendkívüli gyűléséről.
- 16./ Pusztai László: Árkayné Sztéhló Lily (1897-1959) emlékkiállítás. címlap: Szent Mihály arkangyal . Üvegablak.karton.
- 17./ Badalik Bertalan levele dr. Molnár Ernőhöz (Központi Egyházművészeti Hivatal. MTA.

MDK-C-19/759.1.

18./Badalik Bertalan veszprémi püspök levele Árkay Bertelánhoz. MTA. MDK-C_T-19/803.

19./ Dr. Molnár Ernő levele Badalik Bertalan megyéspüspökhöz. MTA.MDK-C-I. 19/ 762.1.

20./Somogyi Antal: Árkayné Sztéhló Lily művészete. Vigilia. 1960.5. 274-279.

Karlinszky Balázs –Varga Tibor László: AEDES JUBILAT – Tanulmányok a veszprémi székesegyház 1910.évi újraszentelésének tiszteletére. Veszprém, 2011.129.-137.o.